

22 bošnjačke uspavanke (*Bošnjačke uspavanke*, Preporod, Sarajevo 1997.) što je značilo i prvi takav izbor općenito. Kao prilog ovoj antologiji snimljena je i audio kasetna na kojoj su uspavanke otpjevale Alma Aletić i Lejla Jusić, tada studentice Muzičke akademije u Sarajevu. Osim konciznog pozitivističkog presjeka kroz historijat, iskorak priređivačice N. Efendić čini i književnoteorijski pristup te tematsko-motivski raspon uspavanki koji je predstavljen u predgovoru spomenutoj antologiji. Sa nekoliko lirskih odjeljaka u kojima je ponudila vlastito određenoje ove pjesme, N. Efendić je upotpunila znakovitu posvetu vidljivu na samom početku knjige - *Djeci Srebrenice, žrtvama Genocida*, prisjećajući se i vlastitog djetinjstva provedenog u ovom gradu. Nakon uvoda donesene su 33 pjesme, među kojima su i one zabilježene na prvom bosanskom alhamijado tekstu u XIX stoljeću. Pjesme i predgovor prevedeni su na engleski jezik, dakle obavljeno je dvojezično predstavljanje teksta predgovora i pjesama, što je sljedeći važan iskorak ovog izdanja. Izlazak knjige prati i izdanje CD-a, na kojemu su snimljene uspavanke iz Izborna *San u bešu...*, a otpjevala ih je, prema notnom zapisu Cvjetka Rihtmana i Jasmine Talam, studentica Muzičke akademije u Sarajevu Dijana Pliska.

Senada HASANBAŠIĆ

FAKTOGRAFIJA POLITIČKIH PARADOKSA

Hamdija Fulurija, "Retrovizor" (karikature), Sarajevo-Publishing, 2006.

Zbirka karikatura *Retrovizor* predstavlja hronologiju tragičnih događanja vezanih za Bosnu i Hercegovinu, u kojima karikature funkcioniraju kao kompaktna faktografija jednog prohujalog vremena. Ako umjetnost nastaje iz neke protivurječnosti, i zato je Bosna se, u tom kontekstu, pokazuje upravo kao

prostor paradoksa, i nepravde. Od tih silnih favoriziranja paradoksa, često se gubila iz vida njena tragična sudbina. Većina balkanskih *humorista-komedijasa* (filmskih, književnih, pozorišnih) došla je do slave i novca preko leđa Bosne, rugajući se njenim paradoksima. Fulurija to ne radi. Tako je svugdje: gdje je ljudi, tu je i neravnina, i Bosna nije nikakva arena paradoksa sui generis. Naprotiv, temeljni odnos prema Bosni iskazan u Fulurijinim karikaturama jeste solidarnost. Bosna nisu političari, nego obični ljudi koje paradoksi zatrpavaju u bijedu i siromaštvo. On vidi Bosnu u čovjeku koji se raduje izborima samo da bi glasačke kutije mogao iskoristiti kao ogrevno sredstvo; ili, kao staricu koju njena djeca nemilosrdno pljačkaju; ili, kao panj na troje pocijepan. Takva percepcija nije izraz ironije, nego ljudske solidarnosti.

Politika je prljava pjena na rijeci čiji se pravi život odvija negdje u dubinama, reći će Kundera u *Oproštajnom valceru*. Kakva je onda pozicija onog koji iz dubina gleda tu pjenu na vrhu, šta odlikuje njegovu perspektivu? Ma koliko jedna karikatura izgledala odlučna u svojoj ironiji, prikazujući neku pojedinačnu konstelaciju iz zbilje, ona još uvijek zadržava nemoć: karikatura je odraz te nemoći da se individualano utiče na političku stvarnost. Tako Fulurijine karikature, osim specifičnim humorom, zrače i blagom rezignacijom — svjedočeći ludost ljudi. Jer, očito je naša stvarnost tako uređena da talentovanim ljudima ostaje jedino ironija, a nerijetko, i gađenje. Stvarnost ne možemo promijeniti, kraljeve ne možemo svrgnuti, ali im se, makar, možemo narugati.

Fulurija prikazuje političku stvarnost u njenoj elementarnosti: proklamovanje nonkonformizma, konkretna opredjeljenost i destrukcija vrijednosti su likvidirani kao nepotrebne akcidentalije, (iako se čitavo vrijeme anomalija pokazuje kao esencija te stvarnosti.) Uslovno rečeno, svaki karikaturist koristi metod *fenomenološke redukcije* da bi jedan društveni odnos pokazao u njegovoj biti. A to je potrebno zato što se politički događaji uvijek odvijaju u prostoru varki, — pravih uzroka nema nigdje, (iako su oni notorni), oni

se neprestano skrivaju, i u tom sistematskom skrivanju dolazi do multipliciranja laži i manipulacije, usljed čega se politika običnom građaninu pokazuje kao nešto tajanstveno, nedokučivo, mitsko. (Osnovni motiv uvijek je borba za moć.) Karikatura razotkriva licemjerje kao bit politike: Fulurijina identifikacija USA i UN-a samo je jedan među mnogim primjerima tog razotkrivanja. Posljednja karikatura u ciklusu vjerno prikazuje prljavost politike: teror rađa samo teror, odnosno, tamo gdje je teror sijan godinama, može se požnjati samo teror. I tako dalje.

Ako bi tražili neku karakterističnu filozofiju ili stil, kao Fulurijino individualno kretanje u ovom sistemu karikatura, onda bi najprije rekli da je to mirno i hladno tretiranje političkih antinomija, bez želje da se govori o rješenjima, — tek hladno konstatovanje kontradikcija.

Ima nešto od obične, *zdravorazumske* perspektive u tom Fulurijinom tretiranju parcijalnih političkih događaja: na primjer, u toj metafori retrovizora kao egzistencijalnog pomagala. Ako želiš preživjeti, nabavi retrovizor. Prve karikature u ovoj zbirci imenuju krah komunizma, a način kojim to Fulurija radi jeste grubo ironiziranje jedne historijske obmane. Kasnije (postdejtonske) karikature zrače jednostavnošću, a njihova je namjena svakodnevnom čitaocu novina očita. Ali najuspjelije Fulurijine karikature jesu zapravo one bez teksta, — vrlo implikativna preciznost, krajnja lapidarnost, i spoj satire i blage apatije. (Zanimljive su dvije karikature sa pračkama: prva, koja prikazuje plemensko razmišljanje na balkanu i druga, koja futuristički prikazuje Hag kao barijeru između dvije zategnute — balkanske — pračke.)

Hronološki karakter *Ratrovizora* svjedoči ne samo stalnu smjenu problema na bosanskoj političkoj sceni, već i mijenjanje samog stila kod autora. To sve govori u korist teze da je rat ne samo politički, nego i kulturni događaj u smislu smjene različitih kulturnih sklopova. Drugim riječima, posljedice rata nije izbjegla

ni karikatura. Poslijeratne karikature su dosta pojednostavljene, pravljene prema zahtjevima duha vremena. Reklo bi se, manje zahtjevne karikature za manje zahtjevne čitaoce.

U ovoj zaglušujućoj političkoj kakafoniji, u ovoj poplavi krnjavih, nepotpunih iskaza, kako govoriti ne ponavljajući stereotipe? Kako govoriti o politici na način koji nije vulgaran, koji nije izlizan teretom neutemeljenih iskaza? Prva Ničeova rečenica iz *Volje za moć* daje nam šifru: *O velikim stvarima čovjek treba ili da čuti ili da govori uzvišeno: uzvišeno to će reći cinički i nevino...* Fulurija u svojim karikaturama govori upravo cinički i nevino.

Karikaturist ispisuje tautologije. A stvarnost, takva kakva jeste, provučena kroz tautološki znak jednakosti, postaje suštinska parodija. Drugim riječima, karikaturist ne predimenzionizara nego preslikava. Nema nikakvog predimenzioniranja u Fulurijinim prikazima konzervatizma i političke ustajalosti (čizme koje su pustile korijen), opće paranoje (naočale sa ratrovizorima), političke kakofonije (mikrofon koji je začepio vlastite uši), pocjepane domovine (panj koji je Bosna), kupovine glasova, autodestruktivnog karaktera globalizacije (planeta koja sebi potpaljuje fitilj). Naša stvarnost, zaista, jeste takva. U tome i jeste humor. (Humor se ne ogleda u deformaciji koju potencira karikatura već u vjerodostojnosti deformacije.)

Fulurija iz drugog plana motri ozbiljnu atmosferu, donoseći zaključak da je ismijavanje anomalne stvarnosti jedini pošten čin: samo još u karikaturi čestitost stanuje. Ismijavanje je najčistiji oblik moralnog stava koji se iskristalizirao u početnom moralnom načelu - negaciji. A humor i karikatura su najdjelotvornije ekspoziture negacije. Biti u opoziciji prema felerično struktuiranoj zbilji, stvar je čestitosti i morala. Sve dok ima karikatura koje se opiru ludosti svijeta ništeći je dinamitom ironije, to je jasan znak da još uvijek ima ljudi koji, u našem postratnom vremenu dezintegrisanih vrijednosti, nešto vrijede.

Samedin KADIĆ